

УДК 37.035.5.

Г. А. Назаренко

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТИЗМУ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

© Назаренко Г. А., 2015
[http:// orcid.org/0000-0002-6306-5739](http://orcid.org/0000-0002-6306-5739)
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18968>

У статті висвітлюються психологічні засади становлення особистості як суб'єкта суспільно-політичного життя демократичної держави. Культура демократизму особистості-суб'єкта розглядається як феномен суспільно-владних відносин, що базується на суб'єктному самовизначенні, самореалізації та саморозвитку в умовах громадянського суспільства. Наголошується, що самоактуалізація (самовизначення та самореалізація) особистості-суб'єкта відбувається у ході її соціалізації. Аналізується процес самоідентифікації як спеціально організована суб'єктом діяльність, що має на меті самовиявлення, самовизначення, саморозуміння, самоприйняття, усвідомлення власної цілісності, унікальності, цінності.

Ключові слова: особистість, суб'єкт, культура демократизму, самоідентифікація, самоактуалізація, самовизначення, самореалізація, саморозвиток.

Назаренко Г.А. Психологические основы становления культуры демократизма личности как субъекта гражданского общества

В статье освещаются психологические основы становления личности как субъекта общественно-политической жизни демократического государства. Культура демократизма личности-субъекта рассматривается как феномен общественно-властных отношений, основанный на субъектном самоопределении, самореализации и саморазвития в условиях гражданского общества. Отмечается, что самоактуализация (самоопределение и самореализация) личности-субъекта происходит в ходе его социализации. Анализируется процесс самоидентификации как специально организованная субъектом деятельность, имеющая целью самовыражение, самоопределение, самопонимание, самоприятие, осознание собственной целостности, уникальности, ценности.

Ключевые слова: личность, субъект, культура демократизма, самоидентификация, самоактуализация, самоопределение, самореализация, саморазвитие.

Nazarenko G.A. Psychological foundations of a culture of democracy of the individual as the subject of civil society

The article highlights the psychological basis of formation of a person as a subject of public and political life of a democratic state. The author's interpretation

of the essence of democracy is given, which includes the adoption of democratic values (freedom, equality, justice, solidarity), awareness of the capabilities and value of self-selection, critical perception of socio-political information, active attitude to the need to participate in the democratic transformations, readiness for cooperation with governmental authorities and local governments to improve life of the state and the local community. The culture of a person's democracy is regarded as a phenomenon of social and power relations based on the self-determination, self-realization and self-development in the conditions of a civil society. It is noted that self-actualization (self-determination and self-realization) of the individual takes place in the course of one's own socialization. The process of self-identification as a specially organized activity that aims at self-expression, self-determination, self-understanding, self-acceptance, self-awareness of integrity, uniqueness, value is analyzed here.

Key words: *personality, subject, culture of democracy, self-identity, self-actualization, self-determination, self-realization, self-development.*

Постановка проблеми. Становлення демократичних відносин між владними структурами держави і громадянським суспільством, між владою і особистістю неможливе без активної участі громадян у суспільно-політичному житті. Це положення актуалізує проблему виховання культури демократизму кожного громадянина-суб'єкта, спроможного налагодити конструктивну паритетну взаємодію з політичною владою.

Культура демократизму особистості, яку ми розглядаємо як феномен суспільно-владних відносин, включає прийняття демократичних цінностей, зокрема, абсолютної цінності прав і свобод людини-громадянина; усвідомлення можливості та цінності самостійного вибору; критичне сприйняття соціально-політичної інформації; активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях; усвідомлення себе як особистості, здатної впливати на життя суспільства і держави; спроможність самостійно реалізовувати власні рішення та відповідати за їх наслідки; готовність до взаємодії з владними структурами та органами місцевого самоврядування щодо покращення життя держави та місцевої громади; прагнення до суб'єктного самовизначення, самореалізації та саморозвитку в умовах громадянського суспільства [7, с. 39-42].

У контексті нашого дослідження особливої актуальності набуває необхідність визначення психологічних основ культури демократизму

особистості – активного учасника демократичного розвитку країни, суб'єкта суспільно-політичної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень. Починаючи з середини ХХ століття проблема становлення особистості як суб'єкта активно розробляється в аспекті суб'єктно-діяльній психологічній концепції (С. Рубінштейн), розробки теоретичних положень про людину як суб'єкта психічної активності (А. Брушлинський), про рефлексію особистості у процесі життєвого становлення й саморозвитку (В. Слободчиков), концепції саморозвитку та власної життєтворчості людини-суб'єкта (К. Абульханова-Славська), концептуалізації уявлень про суб'єкта як про саморозвивальну систему, що покликана реалізувати власний потенціал (С. Максименко, Г. Костюк, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.). Однак недостатньо дослідженою залишається проблема визначення психологічних засад розвитку особистості-суб'єкта в умовах становлення демократії як народовладдя.

Метою статті є висвітлення психологічних основ культури демократизму особистості як суб'єкта суспільно-політичного життя.

Виклад основного матеріалу. Названі вище та інші вчені у галузі психології сходяться в думці про те, що людина не є суб'єктом від народження: вона формується і самостверджується як суб'єкт у процесі спільної діяльності та діалогічної взаємодії.

Вчений С. Рубінштейн наголошує на таких важливих ознаках суб'єктності особистості, як-от: активність, здатність до розвитку та саморозвитку, самодетермінації та саморегуляції, самосвідомість, готовність до організації життєвого простору [10].

Сучасний український дослідник Ю. Масієнко, поряд із рефлексивністю, виокремлює такі ознаки суб'єктності особистості, як активність, творчість, відповідальність та автономність [6].

Аналізуючи здатність особистості-суб'єкта до ініціації та саморегуляції власної активності, С. Малазонія цілком слушно зауважує, що функцію провідних характеристик сутності суб'єкта виконують такі поняття, як самоактуалізація, саморефлексія (самопізнання, саморозуміння, самоусвідомлення), самовизначення, самоствавлення, самопроекування самодетермінація. Здатність до саморегуляції вчений трактує як узагальнене вміння досягати високої результативності шляхом самостійного ініціювання

цілеспрямованої активності у процесі оволодіння новими видами і формами діяльності [4, с. 197-200].

Аналогічної думки притримується й А. Маричева, яка розглядає поняття «суб'єкт» як систему, що самодетермінується, саморозвивається і саморегулюється. Суб'єктність же дослідниця трактує як ядро особистості, що утворюється із самоідентифікацій з найбільш значущими аспектами власного досвіду, і є утворенням, яке формується у процесі самоконституювання суб'єкта за допомогою саморозвитку та самореалізації власного потенціалу. Важливим для нашого дослідження є конкретизація А. Маричевою основних ознак смислового змісту поняття «Я» особистості-суб'єкта, до яких вчений відносить: інтегративність та несуперечність змістів психічної реальності, що виражається у відчутті зв'язаності, стабільності, цілісності; самототожність як відмінність від інших; співвіднесеність з іншими як самовизначення за допомогою зворотного зв'язку, одержаного від них; самоцінність як переживання власної позитивності незалежно від оцінки інших людей; самопричинність як здатність робити вільний вибір, незважаючи на тиск соціального оточення, та активно досягати поставленої мети; саморозвиток як здатність до творчого осмислення впливів зовнішньої реальності та переміщення результатів усвідомлення у внутрішній план, а також активне перетворення об'єктивної зовнішньої реальності відповідно до внутрішнього досвіду [5].

Базуючись на гуманістичній моделі розвитку особистості, згідно з якою людина визнається суб'єктом, автором і виконавцем генетично зумовленого життєвого проекту, а зміна суб'єктом себе самого виступає головною смислово-життєвою цінністю, що виражає його внутрішню потребу у самоактуалізації, саморозвитку та самореалізації, вчений І. Нікітіна трактує термін «самоактуалізація» як «вихід людини за межі себе самої, реалізація себе як невід'ємної частини зовнішнього світу». Дефініцію «самовизначення» дослідниця розглядає як необхідну умову самоактуалізації особистості, процес особистісного вибору суб'єктом рубежів сутнісного «Я». Суб'єктне самовизначення трактується І. Нікітіною як індивідуально та соціально відповідальний акт осмисленої реалізації людиною своєї сутності, процес самостійного й відповідального пошуку нею рубежів свого внутрішнього та зовнішнього «Я», встановлення між ними гармонійного мотиваційного

співвідношення у напрямку розширення царини «Я – Можу – Сам». Результатом здійсненого самовизначення, на думку дослідниці, є самоототожнення особистості-суб'єкта з власною сутністю на основі рефлексії, позитивного самоствавлення та безумовного самоприйняття [8].

Приймаємо за основу розроблену І. Нікітіною структуру процесу суб'єктного самовизначення особистості-суб'єкта як реалізації комплексу послідовних дій:

- прийняття нового смислу «Я - як суб'єкт активності»;
- усвідомлення суперечностей ситуації саморозвитку «Я», подолання залежності від ситуації шляхом зміни внутрішньої позиції самореалізації;
- вибір мотивів самореалізації;
- уявне моделювання власного простору «Я» (особистісної та сутнісної сфер), значущих умов самовизначення, вибір адекватних способів реалізації самовизначення, програмування дій;
- оцінювання моделі шляхом рефлексії, усвідомлення наслідків помилкових кроків;
- творча реалізація власної моделі самовизначення в умовах свідомої саморегуляції;
- оцінювання наслідків реалізації власної моделі самовизначення шляхом рефлексії; корегування дій;
- моделювання якісно нової ситуації саморозвитку;
- зміна ситуації саморозвитку як перетворення відносин «Я – Світ»;
- усвідомлення нового особистісного смислу «Я - як суб'єкт активності» [там само].

Самоактуалізація (самовизначення та самореалізація) особистості-суб'єкта відбувається у ході її соціалізації, яка вченим Ф. Власенко визначається як процес засвоєння людиною соціально-культурного досвіду; багаторівневого включення особистості в суспільні відносини; формування індивідуальності як суб'єкта подальшого розвитку соціальної системи. Основними механізмами соціалізації особистості-суб'єкта визначено *ідентифікацію* як спосіб усвідомлення людиною приналежності до певної спільноти; *інтеріоризацію* як процес включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини; *екстеріоризацію* як діяльність суб'єкта, у процесі якої він конструє соціальну реальність і робить її значущою для себе та інших.

Дослідник справедливо наголошує, що процес соціалізації розгортається як набуття людиною необхідних вмінь та навичок засвоєння нових форм і моделей поведінки у взаємопов'язаних між собою сферах: діяльності, спілкуванні, самосвідомості. Результатом процесу соціалізації, на думку вченого, постає сформована орієнтація в існуючій системі соціальних ролей та становлення особистості як соціального суб'єкта пізнання, спілкування та діяльності [2, с. 18–20].

У цілому, погоджуючись з висновками Ф. Власенка, ми все ж підтримуємо позицію І. Беха, який обстоює положення про те, що становлення особистості як суб'єкта не завершується процесом *ідентифікації*: остання, за сприятливих умов, може перерости в *самоідентифікацію*. Вчений наголошує на відмінності сутності цих феноменів і трактує ідентифікацію як особливий соціальний феномен, що постійно існує в житті людини як процес, що утверджує, розширює, поглиблює і забезпечує визначення особистістю себе для себе та інших. Операційно ідентифікація розглядається науковцем «як набуття поведінкових чи особистих характеристик іншої особи, як реальне відтворення або поведінкових актів, або символічних їх форм, до яких належать дії суб'єкта ідентифікації, не обов'язково абсолютно тотожні діям об'єкта ідентифікації, тобто такі, що відтворюють лише мотивацію вчинків значущого іншого» [1, с. 20]. Результатом процесу ідентифікації є *ідентичність* - «внутрішній, суб'єктивний стан особистості, в якому виражається усвідомлення нею себе як своєї стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного «Я», його збереження» [1, с. 22].

Натомість процес *самоідентифікації* розглядається І. Бехом як *спеціально організована суб'єктом діяльність*, що має на меті самовиявлення, самовизначення, саморозуміння, самоприйняття, усвідомлення власної цілісності, унікальності, цінності. Вчений наголошує, що самоідентифікація для досягнення своїх цілей «підхоплює» результати набуття особистістю ідентичності, спрямовуючи їх на організацію внутрішньої мотиваційної структури суб'єкта. Важливою для нашого дослідження є думка І. Беха про те, що особистість-суб'єкт свідомо й самостійно вибирає еталони, зразки як орієнтири для самоідентифікації, співвідносить себе з ними, здійснює оцінку цього співвіднесення, формує думку про себе самого, відповідаючи на питання «Хто я?» [там само, с. 23].

У результаті самоідентифікації особистість-суб'єкт набуває певного стану самоідентичності. Цей процес вчений Т. Титаренко розглядає як безперервну побудову Я-образу, самоконструювання, «примірювання на себе» певних понять, усвідомлення себе часткою групи, спільноти, етносу, держави, суспільства, осягання власної своєрідності й неповторності [9, с. 425].

У результаті ідентифікації та самоідентифікації формується *самосвідомість* особистості-суб'єкта – складна інтегративна властивість, що забезпечує усвідомлення своїх схильностей, потенцій, інтересів, ідеалів, мотивів поведінки у всіх сферах суспільно-політичного життя. На думку Т. Титаренко, самосвідомість – це вища форма свідомості, що характеризується здатністю безпосередньо відтворювати себе, сприймати себе збоку, рефлексувати з приводу своїх можливостей; це цілісна оцінка самого себе як індивіда, що переживає, сприймає, мислить, приймає рішення, діє. У структурі самосвідомості вчений виокремлює самопізнання, емоційно-ціннісне ставлення до себе та дієво-вольову сферу як саморегуляцію. Дослідниця слушно зауважує, що завдяки самосвідомості людина знаходить для себе діяльність, у якій зможе максимально реалізувати власні потенційні можливості, обирає коло найбільш прийнятних для себе спілкування, формує індивідуальний стиль життя [9, с. 416-417].

У сфері суспільно-політичного життя особистість-суб'єкт проявляє свої властивості у *громадській активності*, спрямованій на вирішення питань взаємодії громади і держави.

У дослідженні А. Гусєвої громадська активність розглядається як форма соціальної активності громадянина, яка «передбачає відповідні дії особистості як суб'єкта суспільних відносин і спричиняє регулятивні дії, спрямовані на досягнення рівноваги між державною владою та громадянським суспільством шляхом досягнення та дотримання прав і свобод особистості, сприяння розвитку громади та її членів, регулювання процесів вироблення та прийняття рішень» [3, с. 68-69].

Дослідниця зауважує, що громадська активність є засобом розвитку громади, визначає особливості суспільно-владних відносин, активізує процеси демократизації у державі та передбачає активні дії особистості-суб'єкта, спрямовані на вдосконалення самої людини-громадянина та навколишньої суспільної дійсності. Результатом громадської активності, на думку А.Гусєвої,

має бути досягнення рівноваги між громадянським суспільством та державою; налагодження взаємодії влади та громади; участь громадян у виробленні та прийнятті суспільно важливих рішень; реалізація прав та свобод громадян; створення сприятливих умов для становлення та розвитку особистості [там само].

Наш аналіз дає підстави виокремити особливості становлення особистості як суб'єкта суспільно-політичного життя демократичної держави.

На основі усвідомлення системи прав і свобод людини у різних сферах життя громадянського суспільства, механізмів функціонування політичної системи та влади в Україні, порядку реалізації повноважень державних структур, особливостей взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування та їх відповідальності перед громадянами, ефективних форм співпраці з представниками владних структур задля вирішення суспільних проблем *особистість-суб'єкт* не лише *інтеріоризує* основні демократичні цінності (почуття свободи, справедливості, солідарності, рівності можливостей, поваги до гідності й прав людини), а й *набуває* самоідентичності як члена громадянського суспільства, почуття власної гідності, причетності до життя країни, впевненості у своїй спроможності проявляти активну громадянську позицію, впливати на політичне життя суспільства.

Така самоідентичність є основою для розвитку і саморозвитку *вміння* орієнтуватись і визначати власну позицію стосовно важливих проблем суспільно-політичного життя та робити свідомий вибір, *спроможності* відстоювати власну думку й захищати свої права, *здатності* ініціювати громадську активність, виконувати громадянські обов'язки в межах місцевої громади та держави, застосовувати демократичні способи взаємодії з органами державної влади на користь собі та громадянському суспільству, *готовності* реалізовувати демократичні технології прийняття індивідуальних і колективних рішень, використовувати засоби громадського впливу на владні структури.

Висновки. Таким чином, внаслідок набуття людиною-громадянином самоідентичності як суб'єкта громадянського суспільства формується здатність до активної участі особистості у вирішенні проблем громадського життя, до налагодження паритетної взаємодії з органами державної та місцевої влади, накопичується *досвід* активної громадської та громадянської діяльності,

розвивається здатність об'єктивно оцінювати та ефективно реалізовувати власні сили і можливості у відносинах з політичною владою.

Література

1. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні особистості / Іван Дмитрович Бех // Рідна школа. – 2013. – № 4-5. – С. 20-24.
2. Власенко Ф. П. Теорія соціалізації як методологічна основа формування творчої особистості // Творчість та освіта у вимірах ХХІ століття: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (2005 р., м. Київ) / уклад. : Б. В. Новіков, І. І. Федорова. – К. : ІВЦ „Видавництво „Екмо”, 2005. – С. 18–20.
3. Гусєва А. В. Структура психологічної готовності до громадянської активності // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 2. – С. 68-69.
4. Малазонія С. В. Взаємозв'язок між рівнями самоактуалізації і самоставлення в процесі освоєння методів саморегуляції // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 4 – С. 197-200.
5. Маричева А. В. Типологія психологічних механізмів самоконституювання суб'єкта : автореф. дис. ... к. пс. н. за спец. 19.00.01. – загальна психологія, історія психології / А. В. Маричева. – Одеса, 2005. – 20с.
6. Масієнко Ю. О. Чинники актуалізації "сукупного я-тексту особистості": психологічний аспект // Вісник Харківського університету. – 2002. – № 550, Ч. 2. – С. 199-201.
7. Назаренко Г. А. Теоретичні засади виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів [Посібник] / Г. А. Назаренко. – Черкаси : ЧОІПОПП, 2012. – 120 с.
8. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення особистості у період повноліття: логіка здійснення // Вісник Харківського університету. – Серія : Психологія. – 1999. – № 432 – С. 261-271.
9. Основи соціальної психології: навчальний посібник / О. А. Донченко, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2008. – 496 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. : в 2-х т. – М., 1989. – Т. 2. – 520 с.